

ALABÁN FERENC

Történelem – oktatás - kulturális identitás

A magyar nyelvi és irodalmi önazonosság hatásaihoz

„Az európai identitás alapvetően kulturális kategória.”
R. Zs. nyomán

A kisebbségek jövőjének színei Közép-Európában (A történelmi és geopolitikai értelmezéshez)

Közép-Európa és a kisebbségek fogalma a régió specifikus történelmi fejlődése miatt feltételezi egymást, amely belátható időn belül nem fog megváltozni, megszűnni. A kisebbségek sajátos közép-európai probléma hordozói, melyeknek sorsa leginkább azáltal van befolyásolva, hogy a közép-európai kis nemzetek mint ún. utódállamok egyértelműen nemzeti államokként határozzák meg magukat. Így a kisebbségi kérdés problémája, ill. annak megoldása már az identitás kérdéskörének szintjén kezdődik és mélyül el. A kisebbségi lét másodrangúságát egy bizonyos fokon a demokratizálódás eliminálja, pontosabban enyhíti (perspektivikusan ideális körülmények között szüntetheti meg), amely megfelelő intézményes és adminisztratív változtatásokat jelent az utódállamok toleráns kisebbségi politikájával karöltve. Az intézményesített és legiszlatív megoldás viszont a gyakorlatban csak akkor lesz elfogadható, ha a többségi nemzetben felülkerekedik az eseményeket előítélet-mentesen látó, „demokratikus közvélemény”. Fejlett civilizációkban még az is elképzelhető, hogy e feltételezettséget az adott állam kormánya kezdeményezi és teljesíti a kisebbségek jogos követeléseit.

A történelem tanúságaira hivatkozva hangsúlyozzuk, hogy Közép-Európa kis nemzetei a nemzetek önrendelkezési jogára hivatkozva „nemzeti” államoknak nyilvánították magukat, holott ezen államok egyike sem volt szoros értelemben vett nemzeti állam. Közép-Európa területén a történelmi változások folytán a huszadik században olyan helyzet alakult ki, amely lehetetlenné tette az etnikai határok kijelölését, így valójában minden állam soknemzetiségűvé vált. Ez azt is jelentette, hogy a régióban egyidejűleg (bizonyos értelemben drámai) kisebbségi helyzet és probléma keletkezett, amelynek különböző hangsúlyú megoldási lehetőségei ismétlődő ördögi körhöz voltak hasonlatosak, s valójában semmi sem változott.

A közép-európai régió jövőjének érdekében a kialakult új társadalmi és politikai helyzetben a nemzetállamoknak le kellene mondaniuk azon hegemón törekvésekről, aminek következtében meg lehetne erősíteni, pontosabban új alapokra lehetne helyezni a közép-európai népek együttműködésének kérdését, ami időnként a fel-feltörő nacionalista kezdeményezések miatt háttérbe szorul, de időszerepét eddig még soha nem veszítette el.

Hogy hogyan alakul Közép-Európa és a kisebbségek helyzete, sorsa és jövője az elkövetkező időkben, a kialakult rendszerben jórészt a politika és a politikusok befolyásolják. Bibó István, aki jelentős érdemeket szerzett a magyar történelem európai kontextusainak felfedezésében, így látta a közép-európai politikustípust: „Közép és Kelet-Európa politikai életére a politikusnak egy sajátos típusa vált jellemzővé: a hamis realista típus. E típusnak, mely hol arisztokratikus környezetből ereszkedett le, hol népképviseleti, demokratikus erők szárnyán emelkedett fel a politikába, kétségtelen tehetség mellett bizonyos ravaszság és bizonyos erőszakosság volt a jellemzője, ami kiválóan alkalmassá tette arra, hogy a demokrácia meghaladásának a demokratikus formák között folyó antidemokratikus kormányzásnak vagy valamely erőszakos politikai álkonstrukciónak a kezelőivé és letéteményeseivé váljon.”¹ Ilyen – vagy ehhez hasonló – vezető politikusokat jelenünkben szép számban találunk a közép-európai régióban, beleértve Szlovákiát is.

Közép-Európa alapvető és központi kérdése marad az elkövetkező időben is, hogyan tudja kezelni az etnikai sokszínűséget az egyes államokon belül, valamint a térség több állama közt. Az eddigi eredmények ezen a téren ui. elsősorban ellentmondásos jellegükkel hívják fel magukra a figyelmet, s egyfajta tehetetlenséget árul el az a tény, hogy a kis közép-európai államok az etnikai heterogenitás helyzetében nem képesek saját erejükből biztosítani az állam belső stabilitását és szuverenitását. Az ilyen jellegű kísérletek kudarcba fulladásáról árulkodik a régió huszadik századi politikatörténete is. A kérdések és viták e témában mindig is szerteágazóak: voltak, akik Közép-Európát „közös értékrendű” térségnek nevezték (Milan Kundera), voltak, akik Közép-Európa sajátos „szellemi dimenzióját” fedezték fel és hangsúlyozták (Konrád György), s olyanok is, akik geopolitikai szempontú magyarázatát adták a régió európaiságának és egyediségének. Kevésbé lehet igazuk azoknak, akik alternatív kérdés formájában próbálják megközelíteni a problémát: a választás ebben az esetben vagy *Európa*, vagy *Közép-Európa* irreális és provokáló kérdésének kontextusában jelenik meg.

A nemzetiségileg nem egységes Közép-Európa mostani kulcsproblémája az eddigi jelek alapján bizonyára az a feltevés, hogy csak a közép-európai államok haladásának párhuzamossága biztosíthatja a térség belső stabilizálását és a békés megoldásokat az összeurópai keretben. Az egyenletes és párhuzamos fejlődés előzheti meg azt a veszélyt, hogy az országok közötti különbözőség gazdasági instabilitást idézzen elő, ami negatívan befolyásolhatja az egész térséget.

1 Bibó István,
Válogatott tanulmányok II. kötet,
Magvető, Budapest,
1986, 221.

2 KENDE Péter, *A kelet-európai kis nemzetek három lehetséges útja = Kis nemzetek és országok Közép-Európában*, Dialógus Könyvek, Pozsony, 1998, 17.

Másrészt: csak a politikai kiegyensúlyozottság biztosíthatja azt az értelmiségiek által kezdeményezett intellektuális együttműködési lehetőséget, amely az európai civilizációs keretben sajátos és hatékony közép-európai kulturális, szellemi és lelki térség kialakulását és megerősödését jelentheti. Ehhez azonban az szükséges, hogy az érdekeltek számára az Európai Unióhoz való csatlakozás ne csupán a technikai feladvány megoldásában merüljön ki, hanem lelki-mentális-politikai azonosulást is jelentsen. Megfontolandó ebből a szempontból Kende Péter meglátása: „[...] meg kell tanulni, hogy saját kisebb közösségünkön belül hogyan férjük meg a más vallásúakkal, más nyelvűekkel, más fajúakkal, más elvek szerint élőkkel. Amikor ez megtörtént, már könnyebb lesz a jelenlegi határokon túlmenő kapcsolatokhoz is felnőni.”² Megfigyeléseink alapján néhány tanulság-szerűséget is meg lehet állapítani az eddig felvetett kérdésekkel kapcsolatban:

- A mostani nagy mértékű integrációs folyamat lélektani és egyben érzelmi ellenhatásokat és ellentmondásokat vált ki, s az ezzel járó elidegenedés újabb meglepetésekkel is szolgál. Az európai színtéren is megfigyelhető, hogy a szélsőséges nacionalista és partikuláris megnyilvánulások az integrációval párhuzamosan terjednek, még olyan régiókban is, ahol már visszaszorulóban voltak.
- Feltételezhetően az integrációban létrejövő embertípus sem lesz valamilyen jellegtelen és nemzetellen „szabványtermék”, hanem a világra való nyitottsága mellett egy kisebb-nagyobb közösséghez szervesen tartozó ember, aki képes lesz a fokozatosan kialakuló „kétpólusú világ” lényegét magáénak vallani, egyben harmonikusan élni és alkotni. Ez azt is jelenti, hogy a különbségek és a sajátosságok fennmaradása – amelyek kisebb közösségek kultúrájának, művészetének is jellemzői – nemcsak valószínűen valóságosak, hanem kívánatosak is lesznek, aminek következtében a „különbség” és a „sajátosság” fogalmának egyetemes jelentése egyre nagyobb hangsúlyt kap, s így idővel átértékelődik/átértékelődhet.
- Az integrációs folyamat beindulásával és fokozatos felerősödésével elkezdődött a közép-európai kisebbségek jövőjének újabb szakasza. Bár – tegyük hozzá – természetes módon tovább él a múlt, és szívósan tartja bástyáit. Egyre határozottabb felismeréssé válik azonban az is, hogy nemzeti érzület és nemzeti tudat nem iktatható ki a huszonegyedik század történelemformáló erői közül sem, s hogy alaphelyzetéhez tartozik a nacionalizmus és az ebből fakadó konfliktusok permanens kockázata. A másság észrevétele és tudatosítása is elég egy nemzeti előítélet létrejöttéhez, melynek tulajdonsága az, hogy önműködően hatályba lép, ha az alapját képező különbségekről tudomást szerzünk.
- Utaltunk rá, hogy a közép-európai nemzetek és nemzeti kisebbségek együttélésének problémás mozzanatai történelmileg meghatározható hiedelmekre, előítéletekre épülnek, tehát tudatilag identifikálhatók. Ezeket szívhatja magába a nemzeti kultúra, és

terjesztheti, hordozhatja a nyelv is. A nemzeti érzület felhasználója, terjesztője pedig jelenünkben is, viszonyaink közt is – mint az előző időkben – a politikai érdekeltségű, a politikához közel álló vagy politikával foglalkozó „értelmiség”. (Ennek a kérdésnek a részletes kifejtése azonban most nem lehet célunk.)

3 POMOGÁTS Béla, *Az összefogás jegyében = Kisebbségben és magyarságban*, NAP Kiadó, Dunaszerdahely, 1997, 114.

Az önismeret és a kulturális identitástudat alakulása (A szemléletrendszer változásai)

A kisebbségi magyar nemzeti kultúrák és irodalmak fejlődésének folyamata és mai helyzete két fontos összetevőből és feltételből alakult ki: az idők során meghatározta sajátos nemzetiségi (kisebbségi) jegyeit, és folyamatosan létrehozta ennek a kultúrának és irodalomnak az értékeit. Az egyik körülmény szerint szembe kellett néznie a kisebbség valóságos helyzetével és történelmi tapasztalataival, a másik igény szerint olyan kulturális, irodalmi és esztétikai értékeket kellett létrehoznia, amelyek segítségével felzárkózhatott az egyetemes magyar kultúra és irodalom törekvéseihez és eredményeihez. Pomogáts Béla megfogalmazásában: „A nemzetiségi irodalom ott talált igazán magára, s ott érte el az egyetemes magyar irodalom színvonalát, ahol... a nemzetiségi önismeret, illetve a művészi egyetemesség igénye találkozott, s teremtő kölcsönösségben hozta létre az irodalmi alkotást.”³ Sajnos, olykor előfordulnak más vélekedések is, amelyeket a hiteltelen – kutatómunka hiányán alapuló – magabiztosság jellemez, s amelyek a magyar kisebbségi sajátosságok meg- vagy kikerülését hangoztatják, szorgalmazzák. Az ilyen vélemények leginkább elméletieskedő síkon próbálják felállítani erőltetett tételeiket és nagyvonalú tudatlansággal elnéznek a valóság felett. A kulturális identitás hiánya – amit az ilyen vélemények jeleznek – az emlékezésre való képesség elvesztését jelenti, kisebbség esetében különösen problematikussá válhat, mivel a kisebbségi identitás a kulturális identitással fémjelezhető leginkább. Az esztétikumhoz vezető út is – szinte minden esetben – a hitelt érdemlő identitás lépcsőfokaival, köveivel van kirakva...

A fokozatos társadalmi demokratizálódás, átrendeződés következtében a kulturális és irodalmi szemléletrendszerben beállt változások is figyelmet érdemelnek. A régebbi, eredendően szintézisteremtésre irányuló eszmeiség átértelmeződve látszik felbomlani. A teret nyert posztmodern szellemiség szempontjából valóban lényegtelené válhat az önazonosság megőrzésének – az egyéni és kollektív identitásnak – összehangolására tett kísérlet. A nyelv „mint anonim igazságtörténet” (Heidegger kifejezése) tételezése az én „maszkja” alatt minden identitást lehetetlenné tesz/tehet. A választható szubjektivitások szétszóródnak a nyelvben, és minden érvényességi igény valójában az adott diskurzus függvényévé válhat.

Az előző irodalmi eszmények „itt és mást” (Bretter György fogalompárja) megfogalmazásából is merítettek egy bizonyos társadalmi-

4 Sütő Erika,
*Valóságértelmezés
és identitásformálás
magyarórán = Az
identitás szemiotiká-
ja: Tanulmányok,*
szerk., SZIRMAI Éva
és ÚJVÁRI Edit,
Szeged, 2011, 56.

kisebbségi elkötelezettség kinyilatkoztatásával – összhangban az alkotók saját esztétikai felfogásával, amely sokszor az irodalomnak a szociális világ gyakorlatában betöltött sajátos szerepéből indult ki – erőt. Ezekben az esetekben a társadalmi praxisban gyökerező esztétikum szükségszerűen kapcsolódott össze morális megfontolásokkal, mivel az irodalom (mint olyan kommunikatív cselekvés, amely az „életvilágban” funkcionál...) nem volt függetleníthető a nyelvi aktivitás és tett körülményeitől, környezetétől és hatásaitól. Meggyőző példa erre például a határon kívüli „egyetemesség méltóságának” a gondolata, amely az erdélyi irodalomban a transzszilván eszmeiség individualitását és kollektivitását szintetizálni igyekvő célkitűzésének a megfogalmazása volt. A koncepció magva egyértelműen a nemzeti identitás és az egyéni identitástudat összekapcsolásának szándékát fejezte ki.

Hasonló formák szintjén, különböző mértékű igénnyel, minden határon túli magyar irodalomban megfigyelhető az említett sajátos ismérv. A fiatalabb alkotók egy része – külön generációnak tudva magát – a teória irányából közelít az esztétikum fogalmához, az irodalmon sokszor elméleti előfeltevéseket kér számon, az „absztrakt nyelviség gondolati modelljét” helyezi előtérbe. Ebből az aspektusból az etikai és esztétikai szempontok társítása jórészt elhallgatásra, rosszabb esetben elutasításra talál, ugyanis a moralitás kérdése elhanyagolódik, vagy teljesen alárendelődik egy elvont nyelviség, játék vagy kísérlet totalitásának. Így – ezekben az esetekben – az erkölcs fogalma relativizálódik, adott diskurzusok függvényévé válik, amelyeket nincs is mivel összemérni. Esetenként a „provincializmus” elítélő jelszavával ezek a véleményezők az „itt” elvét teljesen figyelmen kívül hagyják, és csak a „másság” elvét tudatosítják és deklarálják.

Nyelv – oktatás – identitás (Magyarok nemcsak Magyarországon élnek)

Az egyéni és közösségi identitás formálódása szempontjából fontos összetevőnek számít az iskolák különböző szintjein az oktatási anyag összetétele, ezen belül az anyanyelv és az idegen nyelv oktatása, a valóságértelmezés differenciáltsága és a belőlük származó következmények sora. Egy magyarországi elemzés konkrét megállapítása egyrészt meglepő, másrészt joggal elgondolkodtató: „[...] az oktatás tartalma, a tananyag szemlélete sem határon innen, sem határon túl nem veszi figyelembe a kisebbségben lévő társadalmi csoportok valóságértelmezését, ezzel általánosságban véve rontja az oktatás minőségét. A hiba, megítélésem szerint, az oktatási folyamat szerkezetében van, hiszen a tudás átadása kizárja a kisebbségek tapasztalatát.”⁴ Ha ez így van, az oktatási rendszer az amúgy is hozott hátrányokat és problémákat tovább növeli, és kevésbé (vagy egyáltalán) nem veszi figyelembe a másságot, a világ- és valóságtapasztalat különbségét, s így az iskolarendszer fontos dolgokat ignorál, rosszabb esetben diszkriminál.

Hasonlóképpen a magyar irodalmi különbségekben meglévő nemzeti kisebbségek iránti érzéketlenséghez – amelyeket az utóbbi évtizedben többször tapasztalhatunk – a nyelvi különbségekre is érzéketlen tankönyvek és pedagógiai attitűdök vannak. Úgy véljük, hogy több szempontból is káros lehet, hogy a magyarországi tankönyvekben nincs szó „határon túli magyar kultúráról”, pedig egyértelmű, hogy nem beszélhetünk egységes masszáról. Sem a magyar irodalmat, sem a magyar nyelvet nem lehet így, ennyire leegyszerűsítve bemutatni. Köztudott, hogy a határon túli magyar nemzeti kisebbségek a saját, ottani sztenderdet beszélnek, egy másik részük a nyelvjárást, legtöbbször persze mindkettőt, és a különbségek is nyilvánvalóak. Arról sem szabad elfeledkeznünk – amint azt Sütő Enikő megállapítja –, hogy a tankönyvekben kétnyelvűségről és a kontaktusváltozatról nem található egy megjegyzés sem, pedig ez az egyik leglényegesebb jelenség, ami az összes határon túli magyar nyelvváltozatra jellemző.

Általánosan igaz, hogy a magyarországi magyar nyelvi tankönyvek azt sugallják, hogy a határon túliak nyelve nem nyelvváltozat, és csupán tájszavak szintjén tér el a magyarországitól. Mindez azt a sztereotípiát hangsúlyozza és egyben erősíti, hogy a határon túl még az „ősi”, archaikus nyelvet beszélnek.

A bilingvizmus problémája (A másság és az érték felismerése)

Különböző vélemények alakultak ki a kétnyelvűségről, amely kisebbségi helyzetben nem egyedül a problémák forrását jelenti. Azok a magyar szakos tanárok, akik kisebbségben magyar nyelvet tanítanak, több esetben negatívan viszonyulnak az ún. „kontaktusjelenséghez”, meghatározóan kétnyelvű környezetben sem tartják természetesnek a „kontaktusváltozatot”,⁵ esetenként még bizonyos kultúrfőlényt is jeleznek, amikor a magyar nyelv gazdagságáról értekeznek. Hangsúlyozni nem szükséges, hogy az ilyen differenciálatlan tanári attitűd nem nagyon érdemel elnézést. Általában a bilingvizmus keretében az adott két nyelv különböző szintű ismerete figyelhető meg, leginkább az anyanyelv alaposabb és jobb ismerete a domináns, legritkább a két nyelv azonos szintű ismerete, amit a nyelvművelők „ketős egynyelvűség”-nek is neveznek.

Pszicholingvisztikai kutatások szerint a kétnyelvűség felgyorsíthatja az elvont gondolkodás fejlődését, mert csökkenti a nyelvi kizárólagosság hatásait. Nyelvművelők és bizonyos nyelvművelő könyvek szerzői nézete ezzel szemben ellentétes, mondván, hogy a két nyelvi rendszer keveredhet, egymásba fonódhat, ami előidézheti az anyanyelvi rendszer fellazulását, ami akadályozza az alkotói gondolkodást.

A kétnyelvűség persze természetes állapot is lehet, melynek számos pozitív hatása van. Mivel az egyén kommunikációs hatóköre

5 A *kontaktusnyelvészet* az egyes nyelvek, nyelvközösségek, a többségi és a kisebbségben levő nyelvek egymásra hatását figyeli és interpretálja. Ez érvényes a magyar-magyar nyelvi kontextusra is. A határon túli, az anyaországtól elszakadt magyarok a magyar nyelv kontaktusváltozatait beszélnek, amely bizonyos mértékben eltér a magyarországi nyelvhasználattól, mivel érvényesülnek benne a többnyelvű környezet hatásai. Egyes nyelvészek (pl. Lanstyák István) határon túli magyar nyelvváltozatokról beszélnek, miszerint a magyar nyelv többközpontú nyelvek tekintendő, attól függően, hogy a részleges központ erdélyi, szlovákiai, vajdasági stb. területeiről legyen szó. Lanstyák István nevéhez kapcsolódik annak a kategória rendszernek a kidolgozása is, amely a *nyelvi változókra* vonatkozik, azokra a nyelvi jelenségekre, amelyek ugyan formailag eltérnek egymástól, de a jelentésük megegyezik.

6 A felvetett problémakört különböző szempontok alapján tárgyalja a magyar nyelvhelyeséggel és nyelvkultúrával foglalkozó szakirodalom. Itt és most kiemeljük KONTRA Miklós *Egy s más a kétnyelvűségről* című tanulmányát = SÁNDOR Klára szerk., *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*, JCYF Kiadó, Szeged, 2001.

nemcsak kitágul, de a nyelvtudás növeli az egyén nyelvi, kulturális és etnikai toleranciáját is, elősegíti az egyén kognitív fejlődését. A bilingvizmussal kapcsolatban a legnagyobb problémát Közép-Európában abban látjuk, hogy az egyik nyelv (ez általában a többség nyelve) kiszorítja a használatból a másik (kisebbségi) nyelvet. Ez az egyoldalú bilingvizmus, az ún. *szubtraktív kétnyelvűség*, mivel az állami szervek csak a kisebbségek kétnyelvűségét szorgalmazzák, s a hivatalos oktatáspolitiká nem törekszik arra, hogy példának okáért a vegyes lakosságú területeken élő államalkotó nemzet kisebbségi nyelvi tanulását elősegítse. Európa több régiójában – a közép-európai kivétel – ehhez képest előfordul a kétoldalú vagy az ún. *additív bilingvizmus* is, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy a többségi nemzetalkotó társadalom tagjai már az iskolában a nemzeti kisebbség nyelvét is elsajátítják (jó példa lehet erre az északi országok, a svédek és a finnek gyakorlata, ahol a gyerekek már kisiskolás koruk óta hivatalosan tanulják egymás nyelvét). Az ilyen iskolák már nem az állami asszimiláció tervezett eszközeiként hatnak, mert nem számít emocionális teherterhelésnek, hogy a diákok a kétnyelvű iskolákban elsajátítanak egy második nyelvet is. Sajnos, a határon kívüli magyar nemzeti kisebbség a gyakorlatban csak az ún. *egyoldalú bilingvizmust*, tehát az asszimiláló, a többségi nyelvhez igazodó, kétnyelvű oktatási gyakorlatot ismeri, ezért is tartózkodó a bilingvizmus egész kérdésköréhez való hozzáállása.⁶

Hangsúlyozandó tény, hogy a másság elismerése fontos identitásformáló tényező, abban az esetben is, hogy a határon kívüli magyarok elfogadják-e saját kulturális másságukat, az anyaországi magyarokétól eltérő történetüket, tapasztalataikat, nyelvhasználatukat, egész sorsukat. A kisebbségi magyar nyelvváltozatokkal szemben kialakított pozitív magatartás befolyásolja a határon túli magyarok lehetőségeit, s ennek érdekében sokat tehetnek a sokszor talán akadémikusnak és (együttal) merevnek mondható nyelvművelők és nyelvkultúra-központú intézmények, amelyek a *kulturális másság* sokrétű, de legalábbis többféle aspektust elismerve, fogékonyságot mutatva, alkalmazkodnak a változó világhoz és a változó identitáshoz.

Az irodalom nemzettudat-alkító funkciója (A kulturális önismeret és az integrálódás rokonsága)

Az identitás-interpretációk egyik fontos gondolata az irodalom és a kultúra szerepének fontosságára utal a nemzeti identitás megőrzésében, mindannak ellenére, hogy az irodalom közösségformáló szerepvállalása leértékelődött az utóbbi évtizedekben. A nemzeti önismeret nem egy változatlan állapotot jelent, nemcsak a közösségnek tudatosítását és megőrzését jelenti, hanem egyfajta állandó alakítást, formálást és bővítést igényel. Az identitást azonosságunk tudatosítása és változásunk feszültsége ugyanúgy formálja, mint az egyes kultúrák találkozásának, feszültségének tapasztalata, s mivel az anyanyelv

nem csupán egyszerűen kommunikációs eszköz, hanem sajátos szemlélet- és gondolkodásmód, a modern *nemzeteszmé* legfontosabb alapkritériuma is az anyanyelv marad, melynek segítségével az egyén egy közösségi történelmi tapasztalatnak, szemléletformának és egyúttal közösségi „titkainak” birtokába jut. Ezért van az, hogy az írók többször is veszélyben érezték a magyar nyelvet, a magyar identitás legfontosabb hordozóját, és sokszor mondtak véleményt a magyar nyelv védelmében. Görömbei András megállapítása értelmében: „A magyarság anyanyelvvédő és az anyanyelv értékeit tanúsító irodalma az emberi szabadságigény és otthonigény egyetemes érvényű megnyilatkozása is.”⁷ Görömbei meggyőzően Czeslav Miłoszra hivatkozva hangsúlyozza, hogy a közép-európai irodalmak „legszenbetűnőbb sajátossága” a történelem, a történelmi tények és kisugárzásuk különböző formában létező, de egyben állandó jelenléte és hatása, s hogy ez a konstatálás a magyarságra nézve különösen igaz. Éppen ezért, mivel a magyar történelem az, hogy „Mohács óta az országot irányító politikai hatalom és a nemzet szellemiségét kifejező irodalom csak egy-egy kivételes pillanatban találkozott, általában azonban szemben áll egymással.”⁸ Valójában az irodalom tette nyilvánvalóvá, hogy a modern korban a nemzettudat átértékelése, kitágítása és humanizálása, értékekkel való telítése létfeltétele a magyar nemzetnek. Ezt a példázatot teszik meggyőzővé Ady Endre, Nagy László, Csoóri Sándor, Németh László, Illyés Gyula és további kiváló magyar írók és költők művei és gondolatai, s tették lehetővé, hogy a kommunista diktatúra ne űzhesse ki a nemzeti érzést és gondolatot a magyarság szellemi életéből, s hogy a személyiség autonómiájának védelme megállhasson az erkölcsi normákat semmibe vevő politikával szemben. A huszadik század legnagyobb történelmi változása az a tény, hogy Trianon óta a magyarság egyharmada az ország határain kívülre szorult, s ez meghatározóvá tette, hogy az irodalom gyakran vált a nemzeti identitás mértékévé, és hogy a magyar regények és költemények gyakran telítődtek a nemzeti sorskérdésekkel.

Az integráció szerves része a szétszórta magyarság szellemi összetartozás-tudatának újbóli helyreállítása és megerősítése. A határon túli magyarság évtizedekig tartó kirekesztése a magyar nemzetismeretből „önsemléleti korlátozottságot” jelentett, de ami még ennél is rosszabb volt, hogy ez az attitűd a kisebbségi magyarságot kiszolgáltatta a többségi államok asszimilációs törekvéseinek. Ezt a helyzetet bonyolította az a tény, hogy a szocialista berendezkedés a nyugatra emigrált magyarságot egyszerűen osztály- és nemzetellenségnek tekintette.

A kisebbségi magyar nemzeti irodalmaknak vitathatatlanul fontos szerepe volt abban, hogy a múlt század hetvenes és nyolcvanas éveitől esztétikailag magas szinten örökítette meg a kisebbségi magyarság sorsának és sajátosságainak vonásait, védve ezzel is a nemzeti identitásukat. Mindezzel a magyarság természetes szellemi integrálódása teljesebbé és egyben összetettebbé változtatta a magyar iro-

7 GÖRÖMBEI András, *Az irodalom szerepe a magyar nemzeti tudat alakításában = Kultúra és identitás, A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22-26.) plenáris előadásai*, szerk., JANKOVICS József, NYERGES Judit, Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, Budapest, 2011, 44.

8 *Uo.*, 45–46.

9 *Paradigmaváltás a kisebbségi politizálás terén* = Ezredforduló: Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián, 2008. 2. sz. 20.

dalom nemzeti önismereti ábrázolását és kialakított képét. A szépirodalomnak e metamorfózisban is nagy szerepe volt azon téren, hogy a történelmi amnézia feloldódjon és a magyarság világháborús szerepéről kialakított torz tudat módosulhasson és a történelmi tudat korrekciója megvalósulhasson. A háború után nyugati magyar írók jogosan védték az 1956-os forradalom eszméit, és egész történetét tárgyilagosan értékelték. Műveik, tanulmányaik – annak ellenére, hogy hivatalosan a politikai rendszerváltásig nem kerülhettek a magyarsághoz – fontos szerepet játszottak, mert eljutottak a magyar értelmiség legjobbjaihoz. A reális történelmi tudat fokozatos kialakítását elősegítette továbbá az a tény, hogy az 1956-os események tabuként való kezelése felszámolódott, melyben fontos szerepet játszottak azok a tanulmányok és értékelések, amelyek az irodalomtörténetészek interpretációit jelentették.

A jövőkép *imaginárius* kontúrjai (A sajátosságok felismerése és megbecsülése)

A hozzáférhető forrásokban a kisebbségi képviselőnek az Európai Unióban alapvetően két fontos szintje rajzolódik ki az utóbbi időben: a szélesebb, az európai kisebbségi védelem és a szűkebb – de minket közvetlen érintő –, a határon túli kisebbségi magyarok védelme. Feltételezhetően azoknak van igazuk, akik azt állítják, hogy az egész magyar kisebbségvédelmet európai kontextusba kell helyezni, s azon belül szükséges a feltételek és lehetőségek megvizsgálása. Ennél azonban – úgy gondoljuk – tovább lehet és kell lépni, s ez kell hogy éreztesse magát az eddigi kisebbségi politikai szemlélet változásában is. Ebben az esetben – a lehetőségekhez igazodva – a politikai szemléletváltozás igényének csupán egyetlen példáját emeljük ki. Gál Kinga, az Európai Néppárt európai parlamenti képviselője, fogalmazta meg világosan:

Ahhoz, hogy érthetővé és értelmezhetővé tegyük mások számára is a Trianon óta megoldatlan problémákat, paradigmaváltásra van szükség. Úgy gondolom, hogy most valóban nem egy általános határon túli politikával vagy nemzetpolitikával tudunk előrelépni, hanem elsősorban szakpolitikával. De azokon belül is lokális programokkal, mindig számba véve az adott erdélyi, vajdasági vagy felvidéki közösségnek az adott területen tapasztalható sajátos problémáit. Így látom felvezethetőnek az autonómia kérdését is... Hiába akarunk mi valamit elérni, ha mások nem akarnak róla tárgyalni. Ezért fontos elfogadtatni, megértetni Európával a mi helyzetünk sajátosságait. Így egyszerűbb is tárgyalni, és könnyebb érthetővé és értelmezhetővé tenni a problémákat.⁹

A sajátosságok jelentőségének felismerése és alkalmazása a kisebbségek helyzetének felismerésében pótolhatatlan szereppel és funkcióval bír. Annál érdemlegesebb, ha a politika minden szinten ezt a fel-

ismerést minél hamarább tudatosítja. Nem véletlen, hogy bármilyen kérdésről, elérendő célról is legyen szó, maguk a kisebbségek tudják a leginkább meghatározni ezeket a sajátosságokat, s emelhetik arra a szintre, hogy ne jelenthessen megkérdőjelezhető ügyet, vagy éppen komoly legitimitási problémát mások számára. Másképp mondvá: saját érdekükben a nemzeti kisebbségek tudnak közvetlenül és leg-hitelesebben megszólalni.

Az elmúlt évek társadalmi és politikai történései következtében a Közép-Európáról való gondolkodás nem veszítette érvényét, mivel egyre inkább bizonyosodni látszik, hogy csak a nemzeti kultúrákban, vagy csupán a világkultúrákban való gondolkodás nem jelenthet megoldást és perspektívát. A közép-európaiság hozzátartozik a magyarság önismeretéhez és perspektivikus természetes orientáció-jához, mivel a másságok méltánylását és tudomásulvételét jelentheti. A még jócskán előforduló, a régió népeinek fel-felcsapó egymás iránti intoleranciája, rosszabb esetben gyűlölete egyrészt a politikai meg-tévesztésből, továbbá az ön- és helyzetismeret hiányából fakad. Közép-Európa szellemi jelentőségének fel nem ismerése, netán taga-dása, a nemzeti önismeret hiányát, a nemzeti és a kisebbségi önmeg-határozás problémáit is jelzi. Számos kérdés tisztázása azonban idő-szerű marad, mivel nincs meggyőzően bizonyítva, hogy például egy kisebbségi nemzetrész milyen mértékben rendelkezik nemzeti önis-merettel, vagy hogy lehet-e egyáltalán kisebbségi sorban élő embe-reknek külön nemzettudata? stb. Már néhányszor bizonyosodott, hogy Közép-Európa – mint politikai fogalom – nem létezik, s a jövő-ben is inkább a kultúra, a szellemiség szótárába tartozik majd, mint „imaginárius térség”. Ennél fogva a politikától elvárni, hogy oldja meg a régió problémáit, hiú és irreális elképzelés marad a jövőben is, mivel a politika sem elfogadható kisebbségi programot, sem elfo-gadható jövőképet – különböző okoknál fogva – nem tud/tudott lét-rehozni, megvalósítani.

A közép-európai kis népek, kisebbségek múlt és jelenbeli sorskö-zössége, örökös veszélyeztetettsége, ide-oda csapódása, örök átme-netisége, formátlansága, marginalitása jelenti létének legfelismerhe-tőbb jellegzetességeit. Ez a kisebbségi magyar kultúrák és irodalmak sui generis egyik értéksajátossága és hangsúlytöbblete, elemi mély-szerkezeti metaforizmusának felismerhető lényege. Ez a nemzeti kisebbségi sorsot dokumentáló irodalomtípus is – történeti, morális, helyzet- és lelkiismereti hitele, megalapozottsága révén – úgy emel-kedhetett egyfajta közösségi kulturális öntudat vezérszólomának alapjává, hogy valóságosan is többféle kommunikációs forma és beszédmód részévé integrálódott. Az, hogy az új társadalmi körülmények között korszerű nemzetiségi/kisebbségi nemzeti tudat kiala-kulhasson, szükséges figyelembe venni az érintett körülményeket, feltételeket – egyben meghatározottságokat. Hogy ez sikerülhessen, következményeként elkerülhetővé válik, hogy az integráció dömpingjében ne vesszenek el az ún. „kisnyelvek” és a „kiskultúrák”.